

Przemysław Waingertner

"Petlurowcy. Centrum. Państwowe
Ukraińskiej Republiki Ludowej na
wychodźstwie (1919-1924)", Jan Jacek
Bruski, Kraków 2000 : [recenzja]

Przegląd Nauk Historycznych 1/1, 207-212

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

dokonania bilansu osiągnięć i strat ówczesnej ludzkości. W gruncie rzeczy problem kryzysu Europy stał się w tej publikacji tak naprawdę pretekstem do ukazania poglądów społecznych i politycznych Włodzimierza Spasowicza i ludzi z nim związanych. Czy udało się natomiast autorowi dowieść, że jednym z podstawowych powodów tegoż kryzysu był spór między liberałami a nacjonalistami...? – pozostawiam w formie pytania, zachęcając do lektury omówionej książki.

MARZENA IWAŃSKA
Uniwersytet Łódzki

Jan Jacek Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Wydawnictwo ARCANA, Kraków 2000, ss. 600

Polska literatura naukowa, poświęcona dziejom Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w wieku XX, a zarazem kwestii kształtowania się nowej politycznej mapy Europy Środkowo-Wschodniej po I wojnie światowej, została wzbogacona o nową pozycję. W minionym roku, nakładem krakowskiego wydawnictwa ARCANA, ukazała się obszerna monografia autorstwa Jana Jacka Bruskiego, zatytułowana *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*¹. Jej Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, współredaktorem kwartalnika „Proglas”, wydawanego przez Towarzystwo Przyjaciół Narodów Europy Środkowej i współpracownikiem prestiżowego krakowskiego dwumiesięcznika „Arcana”, poświęconego problematyce historii, polityki i kultury. W swych badaniach zajmuje się problematyką ukraińską i zagadnieniem mniejszości narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej.

Na zasadniczy tekst książki składa się sześć rozdziałów, wstęp (charakteryzujący m. in. bazę źródłową monografii i dotychczasowy stan badań nad emigracją ukraińską w dwudziestoleciu międzywojennym) oraz zakończenie, zawierające najistotniejsze konkluzje Autora.

¹ Autor posługuje się zbiorczym terminem „Centrum Państwowe”, zakorzenionym w ukraińskiej literaturze naukowej i określającym system naczelnych władz URL: Radę Ministrów i podległe jej resorty, Dyrektoriat oraz emigracyjną Radę Republiki.

W pierwszym rozdziale pt. *Przeciwko wszystkim (marzec 1917–grudzień 1919)* J. J. Bruski przedstawia stan świadomości narodowej i politycznej Ukraińców oraz ukraińską scenę polityczną na początku XX stulecia; działalność Ukraińskiej Centralnej Rady (utworzonej w Kijowie po wybuchu rewolucji lutowej w Rosji) i początki, proklamowanej przez nią, Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL); politykę Ententy i państw centralnych wobec Ukrainy; dzieje hetmanatu Pawła Skoropadskiego i tzw. Państwa Ukraińskiego, powołanego do życia pod egidą Niemiec; jego obalenie i restytucję URL; wreszcie dramatyczną, zakończoną klęską, walkę o przetrwanie, prowadzoną przez młodą republikę z bolszewikami, siłami „białych” i Polską. Analizuje także skomplikowane stosunki, łączące Ukrainę Naddnieprzańską z Zachodnioukraińską Republiką Ludową, utworzoną na obszarze Galicji Wschodniej. Zdaniem Autora w latach 1917–1919 URL nie była w stanie utrzymać zadeklarowanej niepodległości nie tylko w wyniku braku sprzyjającej koniunktury międzynarodowej i konieczności równoczesnej walki z potężnymi wrogami zewnętrznymi, ale także ze względu na zbyt niski poziom świadomości narodowej zarówno mas, jak i inteligencji ukraińskiej oraz niewielkie doświadczenie polityczne elit.

Kolejny rozdział – *Ku sojuszowi z Rzeczpospolitą (grudzień 1919–kwiecień 1920)* – ukazuje etapy zbliżenia polsko-ukraińskiego w 1919 r. oraz emigracyjną działalność Centrum Państwowego URL w Drugiej Rzeczypospolitej – jego wewnętrzne problemy, nurtujące to środowisko spory polityczne, proces odbudowy ukraińskich sił zbrojnych, negocjacje ze stroną polską, podpisany w ich wyniku pakt polityczny i konwencję wojskową, stosunki pomiędzy władzami URL na wychodźstwie i Ukraińcami galicyjskimi, wreszcie akcję Centrum Państwowego podjętą na arenie międzynarodowej i zmierzającą do uzyskania poparcia państw zachodnich dla idei niepodległej Ukrainy.

Dalsze dzieje polsko-ukraińskiego porozumienia J. J. Bruski omawia w rozdziale pt. *Przymierze (maj–listopad 1920)*. Charakteryzuje w nim poczynania Centrum Państwowego URL w okresie wyprawy kijowskiej, kontrofensywy Armii Czerwonej, bitwy warszawskiej i następujących po niej sukcesów wojsk polskich oraz negocjacji pokojowych. Przedstawia powołanie do życia rządu URL, próby rozpoczęcia przezeń działalności administracyjnej, politycznej i werbunkowej w Winnicy, posunięcia dyplomatyczne, następnie ewakuację władz ukraińskich i ich zainstalowanie w Tarnowie, dramatyczną walkę o uwzględnienie interesów URL podczas rozmów pokojowych

w Mińsku i Rydze oraz zakończenie zbrojnej walki po klęsce wojsk ukraińskich w kampanii jesiennej 1920 r. Podsumowując historię polsko-ukraińskiego sojuszu i jego skutki Autor celnie konkluduje, iż układ z Rzeczypospolitą, aczkolwiek ułomny i bolesny dla Ukraińców ze względu na konieczność pogodzenia się z utratą Galicji Wschodniej, stanowił w istocie jedyną szansę na odbudowę ukraińskiej niepodległości. Według J. J. Bruskiego przekonanie o racjonalności sojuszu Warszawa–Kijów w obliczu niebezpieczeństwa sowieckiego było po obydwu stronach na tyle silne, że „polsko-ukraińska koncepcja przetrwała próbę Rygi”, a emigracyjne władze URL po 1921 r. „nie porzuciły myśli o reaktywowaniu sojuszu w pierwszym sprzyjającym momencie”.

Rozdział czwarty pt. *W nadziei na powrót (listopad 1920–grudzień 1921)* ukazuje działalność władz Centrum Państwowego na wygnaniu wobec zagadnienia armii ukraińskiej, internowanej w obozach na obszarze Drugiej Rzeczypospolitej; sytuację liczonej ukraińskiej emigracji cywilnej, przebywającej w tym państwie oraz stosunki pomiędzy emigracyjnym rządem URL a władzami polskimi. Autor analizuje także rozwój stosunków wewnątrzpolitycznych wśród ukraińskiego wychodźstwa w Polsce; genezę, oblicze polityczne i działalność Rady Republiki, mającej stanowić ukraiński parlament na uchodźstwie oraz relacje pomiędzy Centrum Państwowym w Tarnowie a innymi skupiskami i ośrodkami politycznymi ukraińskiej emigracji. Rozdział kończy chronologicznie opis nieudanej próby wzniecenia antysowieckiego powstania na Ukrainie – tzw. drugiego pochodu zimowego. Zdaniem J. J. Bruskiego przez cały rok 1921 władze emigracyjne URL w Polsce dążyły z jednej strony do utrzymania sprawnej siły wojskowej na wychodźstwie i nagłaśniania kwestii ukraińskiej na arenie międzynarodowej, z drugiej – do organizowania konspiracji i walki partyzanckiej na terenie Ukrainy. Przygotowania te miały zapewnić sukces przyszłemu powstaniu nad Dnieprem, wspartemu przez interwencję z zewnątrz. Klęska „drugiego pochodu zimowego” położyła kres tym nadziejom.

Kolejny rozdział – *„Przed szerokim światem”*. *Ukraińska Republika Ludowa na forum międzynarodowym* – poświęcony jest charakterystyce polityki zagranicznej, prowadzonej przez ukraińskie Centrum Państwowe na wygnaniu w początku lat dwudziestych. Omawia kierunki, metody i rzeczywiste możliwości dyplomacji URL – próby zaistnienia na forum Ligi Narodów; akcję zagraniczną, mającą zapewnić przychylność społeczności międzynarodowej dla próby powstania na Ukrainie; starania o zainteresowanie zachodniego

kapitału współpracą z ukraińską emigracją (podejmowane równolegle do prób zniechęcenia jego przedstawicieli do inwestowania na obszarze Ukrainy, rządzonej przez bolszewików); wreszcie bez nadziejną walkę o utrzymanie międzynarodowego uznania wobec sowieckiej ofensywy dyplomatycznej. Wypada zgodzić się z opinią Autora, że działalność dyplomatyczna władz URL na wychodźstwie, prowadzona z myślą o ich uznaniu przez rządy innych państw, pełna determinacji i rozmachu – pomimo braku odpowiedniej liczby kompetentnych, odpowiednio wykształconych i doświadczonych dyplomatów – skazana była na niepowodzenia wobec coraz wyraźniejszego dążenia mocarstw zachodnich do nawiązania kontaktów z Rosją Sowiecką.

Ostatni rozdział pt. *Trwały impas czy okres przejściowy? (grudzień 1921–sierpień 1924)* opisuje wewnętrzne spory, nurtujące ukraińskie Centrum Państwowe po klęsce tzw. drugiego pochodu zimowego i upadku związanej z nim koncepcji powstańczej; zmiany organizacyjne, zachodzące we władzach URL; ewolucję ukraińskiej emigracyjnej sceny politycznej i wykształcanie się nowych ośrodków, konkurencyjnych wobec dotychczasowego kierownictwa oraz podejmowane przez ukraińskie władze próby przeciwdziałania bolszewickiej propagandzie, nawołującej do powrotu emigrantów do kraju. Nie sposób odmówić słuszności konstatacjom J. J. Bruskiego, iż opisywany okres charakteryzowały działania Centrum Państwowego, podejmowane w celu utrzymania swego wizerunku jako jedynej, legalnej władzy URL i zapobiegania jego postrzeganiu, zarówno przez ukraińską emigrację jak i cudzoziemców, jako jednego tylko ze zwalczających się ugrupowań politycznych. Autor ocenia, że sukcesem Centrum Państwowego było skuteczne przeciwstawienie się sowieckiej kampanii propagandowej na rzecz „powrotu uchodźców do ojczyzny”.

Książka J. J. Bruskiego opiera się na bardzo bogatej bazie źródłowej. Składają się nań archiwalia, pochodzące zarówno ze zbiorów krajowych – m. in. z Archiwum Akt Nowych, Centralnego Archiwum Wojskowego, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Polskiej Akademii Nauk – jak również zagranicznych: Centralnego Archiwum Państwowego Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy oraz Centralnego Archiwum Państwowego Organizacji Społecznych Ukrainy, mieszczących się w Kijowie, Centralnego Archiwum Państwowego w Pradze, Archiwum Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego w Rzymie i Międzynarodowego Instytutu Historii Społecznej w Amsterdamie. Autor wykorzystał także szereg wydawnictw źródłowych (zbiorów dokumentów i publicystyki, pamiętników, diariuszy, wspomnień i relacji), liczne ukraiń-

skie emigracyjne tytuły prasowe z lat dwudziestych, wydawane w Polsce, Czechosłowacji, Niemczech i Austrii oraz niezwykle bogatą literaturę naukową. Zaletą książki, obok jej szerokiej i różnorodnej bazy źródłowej, są dołączone do niej: aneks, w którym zostały zestawione składy ukraińskich rządów w latach 1917–1926, bogaty indeks osobowy oraz wykaz skrótów. Ułatwiają one wydatnie orientację podczas lektury. O wartości monografii stanowi wreszcie erudycja Autora i jego głęboka wiedza w zakresie dziejów ukraińskiej emigracji okresu dwudziestolecia międzywojennego. Tekst jest niezwykle bogaty w fakty, obfituje w rzetelnie uargumentowane, interesujące oceny, a przy tym napisany jest przejrzyście z widoczną troską o wygodę czytelnika – nie tylko historyka profesjonalisty, ale również amatora, zainteresowanego dziejami najnowszymi, czy choćby historią stosunków polsko-ukraińskich.

Monografia J. J. Bruskiego z uwagi na te atuty – w pełni oczywiste także dla piszącego te słowa – zostanie z pewnością dostrzeżona i wysoko oceniona przez środowisko historyczne. Prawem życzliwego recenzenta chciałbym jednak podnieść dwie kwestie, które według mnie nie znalazły właściwego odzwierciedlenia na kartach omawianej książki. Pierwsza to militarne aspekty „wyprawy kijowskiej”. Co prawda Autor uprzedza czytelnika już we wstępie, iż książka „stanowi z założenia monografię polityczną”, w której wątki, odnoszące się do spraw wojskowych, zostały ograniczone do niezbędnego minimum. Wydaje się jednak, iż nawet tak zawężona prezentacja problematyki militarnej powinna ująć, pominięte w książce, wojskowe przesłanki „wyprawy kijowskiej” – chęć uprzedzenia spodziewanej ofensywy sowieckiej z północnego wschodu i rozbicia Armii Czerwonej na Ukrainie. Kwestia druga to nazbyt zdawkowe, jak się wydaje, potraktowanie przez J. J. Bruskiego znaczenia „sprawy ukraińskiej” dla Polski w szerszym kontekście koncepcji federacyjnej – nie tylko w świetle dwustronnych stosunków Warszawa–Kijów, ale także jako aspektu ambitnego planu przebudowy politycznego porządku na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej.

Podsumowując wypada Autorowi pogratulować wybitnej, potrzebnej książki, uzupełniającej w sposób niezwykle udany lukę w dotychczasowej polskiej historiografii i życzyć następnych równie interesujących publikacji.

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER
Uniwersytet Łódzki

Jan Kuklík, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998, ss. 175.

W 1998 r. nakładem Uniwersytetu Karola w Pradze ukazała się kolejna, niezwykle interesująca książka czeskiego historyka doktora Jana Kuklíka, zajmującego się dziejami niepodległościowej emigracji czechosłowackiej podczas II wojny światowej. J. Kuklík jest autorem licznych artykułów i dwóch monografii (*Vznik Československého Národního Výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, Praha 1996 oraz wspólnie z Janem Němečkem *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, Praha 1999) poświęconych tej problematyce. Kwestia powstania i działalności czechosłowackich struktur państwowych na emigracji w Paryżu a potem w Londynie budzi ostatnio bardzo żywe zainteresowanie historiografii czeskiej i słowackiej i od 1989 r. jest intensywnie opracowywana przez naszych południowych sąsiadów.

Recenzowana praca J. Kuklíka jest – jak zaznacza sam autor – odpowiedzią na potrzebę zbadania prawnych i historycznych aspektów funkcjonowania ustroju państwa czechosłowackiego na emigracji oraz kwestii tak istotnych jak problem wygnania Niemców sudeckich i sprawa unieważnienia umowy monachijskiej i likwidacji jej skutków. Podstawą dla opisywanej monografii były wcześniej publikowane artykuły i rozdziały zamieszczone w ogólniejszych opracowaniach drukowanych tak po czesku, jak i angielsku, jednak dalsza kwerenda źródłowa zmusiła autora do zrewidowania niektórych poglądów w świetle nowo przebadanych dokumentów. Książka nie jest zatem prostym przedrukiem znanych już tekstów, wzbogaconym jedynie o stylistyczne poprawki, ale przynosi najświeższe spojrzenie na badaną problematykę.

Podstawę źródłową pracy stanowi bardzo bogata kwerenda archiwalna przeprowadzona w archiwach tak czeskich (Archiv Ústavu Tomáše Garigue Masaryka w Pradze, Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky w Pradze i Státní ústřední archiv w Pradze), jak i zagranicznych – brytyjskich (Public Record Office i archiwum przy School of Slavonic and East European Studies w Londynie) oraz amerykańskich (Hoover Institution Archives, Strandford w Kalifornii i National Archives w Waszyngtonie). Ponadto autor wykorzystał blisko 40 zbiorów dokumentów różnej proveniencji wydanych drukiem oraz 11 tytułów prasowych ukazujących się w czasie wojny, jak też tuż po jej zakończeniu. Uzupełnienie zebranego